

PIOTR LEWANDOWSKI *

Akademia Sztuki Wojennej, Warszawa Polska

Sieć Badawcza Łukasiewicz, Ł-ORGMAZ, Warszawa Polska

ŁAD MIĘDZYNARODOWY JAKO PRZEDMIOT POZNANIA W NAUKACH O BEZPIECZEŃSTWIE

INTERNATIONAL ORDER AS AN OBJECT OF KNOWLEDGE IN SECURITY STUDIES

ABSTRAKT: Artykuł odnosi się do problematyki współczesnego ładu międzynarodowego w obszarze badań nad bezpieczeństwem. Tekst dokonuje zestawienia obowiązujących ujęć ładu międzynarodowego jako przedmiotu poznania w naukach społecznych. Badania pozwalają na stworzenie ram teoretycznych i definicyjnych dla ładu międzynarodowego jako przedmiotu poznania. W tym wymiarze tekst umiejscawia ład w środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego uwzględniając aktualny kontekst geopolityczny.

SŁOWA KLUCZOWE: ład międzynarodowy, bezpieczeństwo, bezpieczeństwo międzynarodowe, bezpieczeństwo w XXI wieku, ład pozimnowojenny,

* dr Piotr Lewandowski, War Studies University, Warsaw, Poland, Łukasiewicz Research Network, Ł-ORGMAZ, Warsaw

 <https://orcid.org/0000-0002-3664-4815> p.lewandowski@pracownik.akademia.mil.pl,

Copyright (c) 2023 Piotr LEWANDOWSKI This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License.

ABSTRACT: The article addresses the issue of contemporary international order in the field of security studies. The text compiles the existing approaches to international order as an object of cognition in the social sciences. The research allows for the development of a theoretical and definitional framework for international order as an object of cognition. In this dimension, the text locates order in the international security environment taking into account the current geopolitical context.

KEYWORDS: international order, security, international security, security in the 21st century, post-Cold War order,

WPROWADZENIE

Obecnie zmieniająca się struktura ładu międzynarodowego nakazuje zadać sobie pytanie o jego istotę. Dotychczasowe zjawiska określane mianem ładu w historii Europy a nawet świata miały wyraźnie sformalizowany charakter (kongres wiedeński, traktat wersalski, czy ład pojałtański). Rozpad Związku Radzieckiego spowodował początek krystalizowania się nowego ładu międzynarodowego w skali globalnej. Proces ten zdaje się trwać, a nawet przybierać na intensywności.

Celem niniejszego artykułu jest określenie istoty ładu międzynarodowego w zakresie jego teoretycznej konceptualizacji na rzecz użyteczności dla nauk o bezpieczeństwie w jego wymiarze międzynarodowym. W zawiązku z tym w tekście poruszony został problem identyfikacji ładu międzynarodowego w jego wymiarze teoretycznym oraz odniesienie tych ustaleń na użytek analizy środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego. Realizacja powyższego założenia pozwoli usystematyzować wiedzę z zakresu studiów, relacji i procesów międzynarodowych w kontekście przemian geopolitycznych.

Metody, którymi posłużono się przy badaniu to przede wszystkim synteza, analizy, w tym analiza komparatystyczna wybranych założeń teoretycznych odnoszących się do idei ładu międzynarodowego i bezpieczeństwa międzynarodowego. Z uwagi na teoretyczny charakter artykułu zastosowana adekwatnie do niego metody takie jak: porównanie, uogólnienie, a także metody wnioskowania logicznego: dedukcję, redukcję, indukcję i analogię. Całość pracy została zorganizowana w planie dialektycznym i rzeczowo-problemowym.

Artykuł posiada charakter teoretyczno-poznawczy. Zestawienie obowiązujących założeń dotyczących ładu międzynarodowego jest konieczne z uwagi na chaos terminologiczny panujący w literaturze naukowej z zakresu badań nad bezpieczeństwem międzynarodowym. Tekst jest głosem w dyskusji nad problemem przemian w środowisku bezpieczeństwa i geopolityki, które obecnie zyskują na znaczeniu i jednocześnie coraz częściej pojawiają się w dyskursie naukowym i medialnym.

ISTOTA WSPÓŁCZESNEGO ŁADU MIĘDZYNARODOWEGO W WYBRANYCH ZAŁOŻENIACH KONCEPCYJNYCH

Ład międzynarodowy jest jedną z najczęściej pojawiających się kategorii w naukach o stosunkach międzynarodowych, a obecnie stanowi jedną z głównych kategorii w naukach o bezpieczeństwie międzynarodowym zwłaszcza w paradygmacie geopolitycznym. Pojęcie to każdorazowo odnosi się do organizacji relacji między państwami. Często pojawiają się inne synonimiczne określenia takie jak „system międzynarodowy” czy „porządek międzynarodowy”¹. Nie zawsze są to jednak pojęcia tożsame i każdorazowo wymagają kategoryzacji z uwagi na wielość funkcjonujących w obiegu naukowym pojęć i definicji.

Uznając dotychczasowy dorobek i rozważania w powyższym zakresie można wskazać, że ład, porządek tudzież system międzynarodowy to „układ aktorów i ich wzajemnych oddziaływań”². Traktując jednak o współczesnych stosunkach i bezpieczeństwie międzynarodowym nie sposób pominąć warunków sieciowości i współzależności państw i mocarstw. Joseph Nye uznał, że sieć współzależności to różne natężenia wpływu³. W nawiązaniu do tego zjawiska Dariusz Kondrakiewicz wskazał, że system/ład międzynarodowy to sieć „powiązań i relacji między uczestnikami stosunków międzynarodowych, wśród których podstawową rolę wciąż odgrywają państwa, charakteryzujący się rosnącym poziomem złożoności, wzajemnych zależności i hierarchicznego zróżnicowania”⁴. Pojęcie ładu, porządku czy systemu międzynarodowego (pojęć traktowanych tu synonimicznie) warto zatem rozumieć w odniesieniu do płaszczyzny jego struktury (hierarchii potęg) oraz stałości w określonym czasie. Będzie to zatem względnie trwałe układy relacji rang państw i aktorów pozapaństwowych oddziałujących wzajemnie na siebie i kreujące środowisko bezpieczeństwa międzynarodowego.

¹ H. Kissinger używa kilku określeń i nie precyzuje żadnego z nich: ład, porządek, system. Oprócz tego uważa, że w świecie nigdy nie było globalnego porządku (ładu światowego). H. Kissinger, *Porządek światowy*, Wołowiec 2016.

² B. Buzan, R. Little, *Systemy międzynarodowe w historii świata*, Warszawa 2011, s. 20. Podobnie definiował system międzynarodowy Raymond Aron jako zbiór jednostek politycznych utrzymujących ze sobą stosunki. R. Aron, *Pokój i wojna między narodami*, Warszawa 1995.

³ J. S. Nye, *Konflikty międzynarodowe. Wprowadzenie do teorii i historii*, Warszawa 2009, s. 289.

⁴ D. Kondrakiewicz, *Między porządkiem a chaosem. Faza nierównowagi systemu międzynarodowego*, Lublin 2015, s. 25.

Kształtowanie się ładu międzynarodowego trwa nadal⁵. W nowożytnej historii ład budowany był kilkakrotnie i długotrwanie. Wyłonienie się ładu poprzedzały jednak krótkotrwałe, okresowe przeobrażenia w postaci wojen i konfliktów (tarć i chaosu). Koncert mocarstw poprzedzony rewolucją francuską i epoką wojen napoleońskich trwał do I wojny światowej. Kongres wiedeński ukształtował ład w dwudziestoleciu międzywojennym. II wojna światowa wyłoniła ład dwubiegunowy. W określonych ładach i okresach wojen dochodziło do zmniejszania, bądź zwiększania się ilości aktorów politycznych. Najbardziej jakościową zmianę w tym zakresie przyniósł okres rozpadu mocarstw kolonialnych i upadek Związku Radzieckiego.

Obecnie wskazuje się, że ład międzynarodowy się jeszcze nie wykrystalizował. Pojawiają się różne koncepcje, teorie i prognozy, co do jego przyszłego układu. Z jednej strony prognozuje się bez żadnych wątpliwości, że nowy ład będzie wielobiegunowy, a środkiem optyki stosunków politycznych przestanie być Europa jako kontynent wiodący w dotychczasowych rozgrywkach międzynarodowych⁶. Z drugiej natomiast stale podkreślana jest priorytetowa rola Stanów Zjednoczonych i ich odniesienia do poszczególnych mocarstw. Rozpatrywanie ładu międzynarodowego każdorazowo odnosi się do roli mocarstw, w tym obecnie mocarstw wschodzących. Ważne jest uwzględnienie poziomu hegemonii USA ponieważ „system międzynarodowy trwa w równowadze, jeśli najsilniejsze państwa są usatysfakcjonowane istniejącymi terytorialnymi, politycznymi i ekonomicznymi ustaleniami”⁷. Akceptacja obecnego ładu wydaje się czasowa wobec niewątpliwie słabnącej pozycji supermocarstwowej Ameryki.

Teresa Łoś-Nowak projektując wytyczne nowego ładu politycznego w XXI w. skupiła się na społecznych właściwościach paradygmatu realistycznego. Niemniej udało jej się słusznie przewidzieć pewne, ogólne zależności. Według niej ład międzynarodowy będzie opierał się na takich właściwościach jak: równowaga sił, wielobiegunowości⁸ (z uwzględnieniem zmienności

⁵ Poza tym istnieje duży problem z ich identyfikowaniem, ponieważ, „systemy - w tym przypadku międzynarodowe - często znikają w następstwie utraty spójności systemowej”. T. de Montbrial, *Działanie i system świat*, Warszawa 2011, s. 235.

⁶ Por. I. Morris, *Dlaczego Zachód rządzi - na razie. Co schematy historyczne mówią o przyszłości*, Poznań 2015, ss. 863.

⁷ T. Pawłuszko, *Kategoria systemu międzynarodowego w badaniach stosunków międzynarodowych*, Toruń 2014, s. 136.

⁸ W niniejszej pracy pojawiają się synonimiczne pojęcia: wielobiegunowość, multipolarność, multilateralizm.

potencjałów), koalicyjnych i partnerskich stosunkach między państwowymi oraz przeplataniem się i zmiennością w hierarchii potęg⁹. Zatem to wschodzące mocarstwa będą decydować o jakości ładu. Dodatkowo nie da się go uchwycić i opisać, gdyż poziom jego zmienności będzie jego cechą permanentną¹⁰. Tu jednak pojawia się konieczność krytyki powyższych założeń w szczególności wielobiegunowości, która, tak samo często jak jest wskazywana, jako przyszła właściwość porządku międzynarodowego, znajduje przeciwników wśród badaczy głoszących prymat USA w świecie w kolejnych dekadach XXI w.

Przesłanki jakie wskazywały na kształtowanie się ładu międzynarodowego w XXI w. dało się zaobserwować już w jego pierwszej dekadzie: była to słabnąca rola Zachodu, w tym spadek znaczenia USA. W polskiej myśli nad ładem międzynarodowym pojawiły się pomysły wielobiegunowości w postaci tetrad. Tetrada to system międzynarodowy z mocarstwem dominującym, sterującym systemem. Łoś-Nowak proponowała tetrade polityczną USA+UE+FR. Wskazywała, że układ ten rozumiany jako współdziałanie mocarstw na rzecz ładu międzynarodowego jest najbardziej prawdopodobny. Inaczej rzecz miała się w kontekście bezpieczeństwa, gdzie za ten aspekt odpowiadać miała triada USA+Chiny+FR, a w przypadku aspektów ekonomicznych triada: USA-UE-Chiny. Istotne jest tu podsumowanie ładu międzynarodowego dla pierwszej dekady XXI w. Łoś-Nowak konstatowała, iż „mamy więc trzy triady, których ramiona tworzą cztery państwa postrzegane jako mocarstwa, zdolne budować układy, na których osadzałby się Nowy Międzynarodowy Porządek, ład multipolarny. Jego spoilerem byłoby mocarstwo dominujące - Stany Zjednoczone”¹¹.

Obecnie wskazuje się na trudności z możliwością prognoz w zakresie ładu i bezpieczeństwa międzynarodowego. Stanisław Bieleń typuje następujące procesy jako te, które będą kreować nowy ład międzynarodowy: pluralizacja wizji ładu międzynarodowego (gdzie „nowe „wschodzące” potęgi, takie jak Chiny, Indie, Rosja, Brazylia, Republika Południowej Afryki”

⁹ T. Łoś-Nowak, *Paradygmat realistyczny - projekcje porządku międzynarodowego*, [w:] *Porządek międzynarodowy u progu XXI wieku*, pod red. R. Kuźniar, Warszawa 2005, s. 40.

¹⁰ Tu należałoby odnieść się do koncepcji R. B. J. Walkera, który wskazał, że państwa różnią się w swych właściwościach terytorialnych i temporalnych. Temporalność międzynarodowa nie odpowiada już dotychczasowej właściwości podejścia do geografii i geopolityki, gdyż te operują w innych wymiarach. R. B. J. Walker, *Inside/Outside International Relations as Political Theory*, Cambridge 1993, s. 155.

¹¹ T. Łoś-Nowak, *Paradygmat realistyczny...*, s. 55.

kreują własne wizje świata)¹²; degradacja Europy jako ośrodka polityki międzynarodowej; renacjonalizacja polityki państwowej¹³. Wielość wizji porządku światowego oznacza również trudność z ich wartościowaniem. Zdaje się jednak, że widoczne są pewne stałe tendencje uznawania zachodniego systemu wartości jako dominującego na tyle, że stanowi on oś wytycznych dla pozostałych konceptów i idei, które każdorazowo odnoszą się do niego antagonistycznie, ale agregują szeregi jego zależności (zwłaszcza w odniesieniu do wartości ekonomicznych i współpracy międzynarodowej).

Dla Henrego Kissingera nowy ład światowy będzie opierał się o konieczność współpracy wszystkich światowych mocarstw. Tylko w ten sposób wyłoni się odpowiedni i oczekiwany konsensus uwzględniający równość wszystkich mocarstw i ich hegemonii regionalnych¹⁴. Zmiany we współczesnym ładzie międzynarodowym muszą odbywać się konsensualnie, gdyż tylko taki sposób da światowej potęgze USA i UE „możliwość budowania stosunków ze wschodzącymi potęgami w celu ułatwienia współpracy na innych forach wielostronnych”¹⁵. Prognoza Kissingera jest w istocie receptą na wydłużenie supremacji Zachodu w świecie.

Odmiennego zdania jest Thierry de Montbrial, który uznał, że nadal obowiązuje i obowiązywać będzie pojęcie równowagi sił. Nie ma, co prawda, burzyciela ładu, ale jest niekwestionowany zwycięzca w postaci USA, które dla koalicji pozostałych państw stały się naturalnym przeciwnikiem. Dlatego też, doraźny sojusz amerykański na potrzeby zimnej wojny w postaci NATO zmieniony został w „reżim”¹⁶. Montbrial krytykuje USA za budowę paradoksalnej struktury współczesnego ładu międzynarodowego, który opiera się na

¹² S. Bieleń, *Ład hegemoniczny w XXI wieku*, [w:] *Tendencje i procesy rozwojowe współczesnych stosunków międzynarodowych*, pod red. M. F. Gawryckiego, Warszawa 2016, s. 661.

¹³ Ibidem, s. 661. Kilka lat wcześniej Bieleń wskazywał, że nowy ład międzynarodowy będzie opierał się na: brak znaczących zmian, rozpoczęcie nowej zimnej wojny, pozyskanie Rosji przez Zachód, neutralność ze strony Chin, degradację USA, załamanie globalizacji i powrót do geopolityki z walką o wpływy. S. Bieleń, *Nowa dynamika geopolitycznej fragmentacji porządku międzynarodowego*, [w:] *Świat wobec współczesnych wyzwań i zagrożeń*, pod red. J. Symonides, Warszawa 2010, s. 40-42.

¹⁴ H. Kissinger, *Porządek...*, op. cit., s. 348-349. Współczesne imperium to ponowoczesne mocarstwo zdolne do zmiany dotychczasowych konfliktów i animozji w konsensus. M. Hardt, A. Negri, *Imperium*, Warszawa 2005, s. 51.

¹⁵ M. T. Johnston, *Europe: Global Power in the Making*, [in:] *Emerging Powers in a Comparative Perspective: The Political and Economic Rise of the BRIC Countries*, ed. V. Nadkarni, London 2012, s. 47.

¹⁶ T. de Montbrial, *Działanie...*, op. cit., s. 87.

utrzymaniu równowagi potęg dla podtrzymania *status quo*, w którym to USA pełnią rolę hegemonu na świecie¹⁷. To, co spójne w koncepcji Kissingera i Montbriala, to chęć wyjaśnienia ładu poprzez pryzmat współpracy, z tym, że u tego drugiego rozumiana jest ona jak stabilność strukturalna czyli dążenie systemu międzynarodowego do równoważenia się potęg (obecnie równoważenia potęgi hegemonicznej USA)¹⁸.

Ryszard Zięba określa współczesny ład międzynarodowy jako cechujący się wzrostem znaczenia Rosji oraz ponowne jej wejście na kurs kolizyjny z Zachodem. Zarówno Rosja jak i Zachód rozpoczęły konfrontacje na tle poszerzania swoich stref wpływów. U podstaw rewizjonizmu stoi według Zięby zarówno odmiennosc polityki jak i potrzeba bezpieczeństwa pozostawiając w tym zakresie niewielkie pola współpracy¹⁹. Prezentowane przez Ziębę argumenty udowadniają założenie Kissingera, iż współczesny ład międzynarodowy musi opierać się na współpracy, dialogu i konsensusie. Odsunięcie się UE od Rosji oraz próby przekroczenia wyraźnie nakreślonej przez nią strefy wpływów doprowadziło do wojny w Gruzji i na Ukrainie.

Każdy paradygmat nauk o bezpieczeństwie inaczej definiuje pojęcie ładu międzynarodowego. W zamyśle autorów najbliższe będą te odnoszące się do geopolityki a wyrosłe z nurtu realistycznego. Agnieszka Bógdał-Brzezińska wskazuje, że „ład międzynarodowy może być postrzegany jako forma organizacyjna przestrzeni geopolitycznej”²⁰. W takim ujęciu ponownie zyskują wymiary terytorialności, suwerenności, potęgi, umów i regulacji międzynarodowych, organizacji przestrzeni stosunków międzynarodowych. Ład międzynarodowy każdorazowo odnosi się do właściwości geograficznych i geopolitycznych.

¹⁷ Ibidem, s. 89. Dalej obnaża działania semantyczne, w których pojawia się kategoria *leadership*, łagodząca przekaz naukowy o amerykańskim imperializmie i hegemonii.

¹⁸ Ibidem, s. 91.

¹⁹ R. Zięba, *Bezpieczeństwo europejskie w zmieniającym się ładzie międzynarodowym*, [w:] *Tendencje i procesy rozwojowe współczesnych stosunków międzynarodowych*, pod red. M. F. Gawrycki, Warszawa 2006, s. 685-686.

²⁰ A. Bógdał-Brzezińska, *Ład międzynarodowy w perspektywie historycznej. Od XVIII do XX wieku - próba rekapitulacji*, [w:] *Tendencje i procesy rozwojowe współczesnych stosunków międzynarodowych*, pod red. M. F. Gawrycki, Warszawa 2006, s. 640. Autorka podaje również dobrze uzasadnioną na analizie historycznej definicję ładu międzynarodowego, w którym „podmioty międzynarodowe tworzą dla siebie możliwie optymalne środowisko działania, wyznaczając reguły i dążąc do ich utrwalenia oraz do redukcji wpływu nieprzewidywalnych czynników”. Ibidem, s. 650.

Zgodnie z paradygmatem ponowoczesności w geopolityce jej uwadze podlegają procesy ewolucji potęgi i mocarstwowości. Współcześnie geopolityka zajmuje się zagadnieniami „rywalizacji pomiędzy „starymi” a „wschodzącymi” potęgami o surowce, rynki zbytu, o politycznym i strategiczny prymat w świecie”²¹. Geopolityka za centrum rozważań uwzględnia to, co dla ładu międzynarodowego najważniejsze, a mianowicie ewolucję całego systemu wraz z budową koncepcji i teorii ogólnych wyłonionych z obserwacji rekonstrukcji i ewolucji sił²².

Na poziom geopolityczny nakłada się obecnie właściwości gospodarczo-ekonomiczne. Stanisław Bieleń unaocznia właściwość współczesnego ładu międzynarodowego wyróżniającego się wzrostem oprócz znaczenia „geopolityki, która tworzy przestrzenne tło konfliktu interesów państw i rywalizacji między nimi, rośnie znaczenie geoekonomii”²³. To ukazuje silną złożoność relacji nie tylko aktorów państwowych, ale również pozapaństwowych. Cechą pozimnowojennego ładu jest zaangażowanie innych niż państwa podmiotów: organizacji międzynarodowych, podmiotów gospodarczych, czy organizacji i grup nielegalnych. Do tego dochodzą silne tendencje regionalistyczne²⁴.

Przy poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie o kształt współczesnego ładu międzynarodowego należy zaznaczyć, że jest on wyjątkowo nietypowy. Autorzy zajmujący się stosunkami międzynarodowymi dowodzą, że nie ukształtowała go żadna wojna. Nie jest to do końca prawdą, wzięwszy pod uwagę zakres konfliktowości okresu zimnej wojny. Do tego dochodzi niewątpliwe wyłonienie się jedyne supermocarstwa światowego w postaci USA²⁵.

²¹ J. Potulski, *Geopolityka w świecie ponowoczesnym*, Częstochowa 2010, s. 17.

²² „The modern geopolitical imagination, though changing its emphases as the balance of power among the Great Powers and the nature of the world economy have changed over time, still remains prevalent in framing the conduct of world politics”. J. Agnew, *Geopolitics: Re-Visioning World Politics*, London 2003, s. 10.

²³ S. Bieleń, *Ład hegemoniczny...*, op. cit., s. 661.

²⁴ K. J. Stryjski, *Dylematy współczesnego ładu międzynarodowego*, „Interdyscyplinarne Studia Społeczne” 2016, s. 9.

²⁵ Charles Krauthammer dokonując analizy ładu międzynarodowego po upadku ZSRR przedstawił wizję kolejnych trzech dekad jako okresu, w którym dominacja USA w świecie będzie bezkonkurencyjna i niekwestionowana. Koncepcja „unipolarnej chwili” Krauthammera znalazła duże uznanie w środowisku naukowym. On również, odmiennie od większości współczesnych koncepcji ładu, zaprezentował pesymistyczną wizję świata postamerykańskiego, sądząc, że po nim nie nastąpi żaden ład multipolarny a chaos oparty na walce mocarstw podbudowanych bogaceniem się w okresie zdecydowanej dominacji USA i ich parasolu bezpieczeństwa nad światem. Ch. Krauthammer, *The Unipolar Moment*, „Foreign Affairs” 1990/91, nr 1, s. 23-33.

Pojawiające się sformułowania z okresu lat 90 XX wskazują, że okres określany jako „układ jednobiegunowy”, „ład unipolarny”, „amerykańska era” istotnie był elementem ładu międzynarodowego²⁶.

Istnieje również przekonanie, że ład międzynarodowy nie ukształtował (ukonstytuował) się od czasu zakończenia zimnej wojny²⁷. Wcześniejsze systemy międzynarodowe miały swój wyraźny początek usankcjonowany i legitymizowany międzynarodowo. Pozwala to na powyższe stwierdzenie, zwłaszcza z uwzględnieniem ewolucyjnego charakteru współczesnej struktury międzynarodowej. Jednak w przypadku żadnego z ładów nie było sytuacji, w której można mówić o ostatecznym usankcjonowaniu się relacji mocarstw²⁸. Samo zaś istnienie struktury stosunków i istoty środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego powoduje, że brak równowagi nie jest jednoznaczny z brakiem systemu międzynarodowego²⁹. Dzieje się tak, ponieważ „ład pozimnowojenny jest w trakcie transformacji. [...] Trwa walka o przywództwo, zmieniają się konstelacje potęg”³⁰. Jedynym pewnikiem, co do jakości kształtu systemu międzynarodowego jest uznanie jego hierarchiczności z uwzględnieniem stanu anarchii i przywództwa oraz dążeniami poszczególnych mocarstw do zmiany swojej pozycji w strukturze³¹. Nie można jednak postawić znaku równości między ładem międzynarodowym a anarchią międzynarodową. Obecny ład międzynarodowy uwzględnia anarchię jako środowisko międzynarodowe. Taki ład nie jest ładem, a relacją stosunków międzypaństwowych.

Sytuacja jest jednak bardziej skomplikowana i wskazał na nią Richard N. Haass. Jego zdaniem świat jest wyraźnie multipolarny. Właśnie rozpatrywana rola mocarstw wschodzących

²⁶ M. Stolarczyk, *Teoretyczne i praktyczne aspekty mocarstwowości we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Stosunki Polski z mocarstwami w drugiej dekadzie XXI wieku*, pod red. K. Czornik, M. Lakomy, M. Stolarczyk, Katowice 2016, s. 39.

²⁷ „To, że nie ma nowego porządku świata, jest koncepcją powszechną”. R. Cooper, *Pęknięcie granic. Porządek i chaos w XXI wieku*, Poznań 2005, s. 91.

²⁸ B. Buzan, R. Little, *Systemy międzynarodowe...*, dz. cyt, s. 474-475.

²⁹ Ibidem, s. 475.

³⁰ S. Bieleń, *Refleksje o ładzie poznawczym i ładzie faktycznym w stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Wokół teorii stosunków międzynarodowych*, pod red. W. Micha, Lublin 2012, s. 219.

³¹ „Konkurencja między silnymi państwami oraz wysiłki państw półperyferyjnych mające na celu podniesienie ich statusu i siły prowadzą do ciągłej rywalizacji między państwami”. I. Wallerstein, *Analiza systemów-światów*, Warszawa 2007, s. 86.

i rozproszenia na nie światowej potęgi decyduje o możliwości uznania światowego ładu w kategoriach multi³². Zaznacza jednak, że obok państw istnieją podmioty pozapaństwowe (organizacje międzynarodowe, pozarządowe, militarne, terrorystyczne, korporacje, partie, kartele, ruchy społeczne), które stanowią osobny wymiar, bardziej społeczny, ładu międzynarodowego. Wszystko to każe mu sądzić, że świat jest „niepolarny”, bezbiegunowy³³. To jeszcze nie koniec fiksacji systemu międzynarodowego, ponieważ jak konstatuje Bartosz Szyja składa się on z systemu unipolarnego - militarne, multipolarnego - gospodarczego, a „niepolarność” realizuje się w potencjale politycznym, który „jest na tyle rozproszony pomiędzy państwowymi i niepaństwowymi uczestnikami stosunków międzynarodowych, że jedynym adekwatnym określeniem jest niepolarność”³⁴. Zatem ład jest wielopłaszczyznowy, a każdy jego poziom cechuje się odmienną hierarchią i układem wewnętrznych relacji.

Trudności z określeniem współczesnego ładu wynikają z powyższej różnicy. Dotychczasowe łądy były usankcjonowane przez mocarstwa, obecny jest spontaniczny i wynika z ewolucji systemu międzynarodowego³⁵. Należy jeszcze dokonać pewnego rozróżnienia jak zrobił to Hedley Bull. Ład międzynarodowy i ład światowy to dwie odrębne jakości. Mówiąc o ładzie światowym wskazuje się na globalne relacje oparte na zasadach i procesach współzależności mocarstw. W odniesieniu do ładu międzynarodowego trzeba raczej mówić o istnieniu wielu ładów³⁶. Modyfikując koncepcję Bulla (uzupełniając) można wskazać, że ład światowy jest nadrzędny i anarchiczny w rozumieniu realistycznym, gdyż nie posiada nad sobą zwierzchniego imperatywu.

³² Małgorzata Zachara rozwija koncepcję multilateralizmu złożonego jako ładu integrującego państwa i podmioty pozapaństwowe. M. Zachara, *Global governance. Ład międzynarodowy po zakończeniu stulecia Ameryki*, Kraków 2012, s. 67-71.

³³ R. N. Haass, *The Age of Nonpolarity. What Will Follow U.S. Dominance*, „Foreign Affairs” 2008, nr 3, s. 44-56.

³⁴ B. Szyja, *Pozimnowojenne koncepcje porządku międzynarodowego a pozycja Stanów Zjednoczonych*, [w:] *Ład światowy w perspektywie relacji transatlantyckich*, red. Wojciech Gizicki, Lublin 2014, s. 218-219.

³⁵ System międzynarodowy zarządzany jest przez mocarstwa. Pokazuje to poziom analizy George’a Modelskiego, którą uaktualnia i porusza w swoich pracach Robert Gilpin. Wskazał, że każdy ład oparty o mocarstwa składa się z rozproszonej podmiotowości (poprzez instytucje), regularnych interakcji (zależności, tu: koncepcja centrum-peryferie), sposobów kontrolowania (instytucjonalny, zwyczajowy), granic systemu (ładu międzynarodowego). R. Gilpin, *War and Change in World Politics*, Cambridge, 1984, s. 25-28.

³⁶ H. Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World*, London 2012, ss. 328.

Łądy międzynarodowe to natomiast struktury relacji, oddziaływania, strategię, współzawodnictwa rozgrywane się między mocarstwem a pozostałymi państwami. Oznacza to, że taka wizja świata jest z góry monocentryczna. Łądy międzynarodowe posiadają właściwość „centrum-peryferii”, gdzie centrum - mocarstwo o właściwościach hegemonicznych, bądź przywódczych buduje własną sieć zależności. Dopiero emanacja łądów międzynarodowych (regionalnych: paneuropejskiego, panazjatyckiego, panafrkańskiego, panamerykańskiego) i ich ścieranie się to łąd światowy.

Idea systemu-świata Immanuela Wallensteina również została podważona i to przez niego samego. Wallerstein wskazywał, że każdy łąd powinien opierać się na systemie hierarchii, eksploatacji i polaryzacji. Współczesny system-świat z całością funkcjonowania centrów i peryferii nie może istnieć w dłuższej perspektywie. Zatracił on swoją strukturalną równowagę. Obecnie mamy do czynienia z sytuacją kryzysu strukturalnego w łądzie międzynarodowym, co w kontekście wyłaniania się mocarstw wschodzących daje im szansę na zmianę ich położenia w strukturze. Wallerstein wskazywał, że około drugiej połowy XXI w. wykształci się nowy system świat, którego układu nie można przewidzieć³⁷.

Powyższą ideę należy uwspółcześnić. Łąd międzynarodowy ma w obecnym wymiarze większe znaczenie niż w okresie, w którym powstawała praca Bullega (1977 r. pierwsza edycja). Idea podziału jest słuszna jednak rozumienie łądu międzynarodowego odpowiada współcześnie właściwościom łądu światowego. Warto zatem przyjrzeć się rozumieniu pojęcia i powiązania łądu międzynarodowego z bezpieczeństwem międzynarodowym i przez ten pryzmat rozpatrywać kolejne zagadnienia.

ŁĄD MIĘDZYNARODOWY JAKO PRZEDMIOT POZNANIA W ŚRODOWISKU BEZPIECZEŃSTWA MIĘDZYNARODOWEGO

Idea łądu międzynarodowego wynika z potrzeby określenia bezpieczeństwa państwa w systemie międzynarodowym. Łąd międzynarodowy i jego percepcja zapewnia poczucie bezpieczeństwa ontologicznego na poziomie makrostruktury systemu międzynarodowego (ponadregionalnego). Upadek systemu dwubiegunowego zakończył funkcjonowanie

³⁷ I. Wallerstein, R. Collins, M. Mann, G. Derlugian, C. Calhoun, Czy kapitalizm ma przyszłość, Warszawa 2015, s. 42-45.

bezpieczeństwa ontologicznego w skali makrostrukturalnej. Przełożyło się to na potrzebę poszukiwania nowych jakości bezpieczeństwa i nowej interpretacji stosunków międzynarodowych.

Załamaniem się paradygmatu dwubiegunowego i powstały w ten sposób chaos nie trwał jednak długo. Potencjał akomodacji hegemonii USA okazał się na tyle silny, że zaczął przyciągać suwerenne państwa powstałe w wyniku rozpadu ZSRR. Zaproponowana wówczas idea Nowego Światowego Porządku (New World Order) miała stanowić alternatywę dla powstałej anarchii państw w układzie międzynarodowym³⁸. Propozycja Geорга Busha nie spotkała się jednak z powszechną akceptacją, a sam program był „pierwszą oficjalną, polityczną propozycją uporządkowania chwilowego politycznego chaosu”³⁹.

Postrzeżenie ładu międzynarodowego bezpośrednio wiąże się z dylematem potęgi. Każde państwo zgodnie z założeniem realistycznym dąży do maksymalizacji swojego bezpieczeństwa na różne sposoby. Najczęściej spotykanym jest maksymalizacja potęgi. Jawi się zatem ona jako substytut bezpieczeństwa. Niemniej należy ją postrzegać jako zagrożenie. Posiadanie potęgi wiąże się bowiem z szeregiem uwarunkowań, które zmuszają państwa do mocarstwowej pozycji. Państwa o dążeniach mocarstwowych, ale i te, które dążą do zachowania swojej suwerenności są zmuszane przez strukturę systemu międzynarodowego do działań agresywnych⁴⁰.

Cechą współczesnego ładu międzynarodowego jest to, iż należy uznać go za samoorganizujący się. Nie został w żaden sposób narzucony. Próby takiego narzucenia przez USA na początku lat 90 tych XX wieku nie powiodły się. Obecna samoorganizacja nie oznacza, że ład ten będzie bezwładnie ewoluował w przyszłości. Każdy ład wymaga jakiegoś konsensusu i unormowania, nawet krótkotrwałego. Wypada przyjąć, że drugi, narzucony typ ładu międzynarodowego będzie efektem wykrystalizowanych stosunków między głównymi mocarstwami światowymi.

³⁸ Nowy Porządek Światowy zakładał: współpracę sowiecko-amerykańską (nową oś bezpieczeństwa), oparcie bezpieczeństwa na prawie i wyrzeczeniu się użycia siły, zdecydowana dominacja USA w układzie jednopolarnym (jasny przekaz o możliwości zbrojnej interwencji USA), wzmocnienie ONZ.

³⁹ J. Szalacha-Jarmużek, *Instrumentarium globalnego panowania. O podmiotowych aspektach globalizacji*, Poznań 2013, s. 34.

⁴⁰ J. J. Mearsheimer, *Tragizm polityki mocarstw*, Kraków 2019, s. 1-28.

Ład międzynarodowy można rozpatrywać poprzez sieciowy paradygmat bezpieczeństwa. Akcentuje on silnie podmioty pozapaństwowe. Sieci jako struktura międzynarodowa łączą ze sobą aktorów państwowych z pozapaństwowymi⁴¹. W tej strukturze istnieją stałe węzły: państwa oraz zmienne organizacje i instytucje, które dysponują mechanizmami wejścia i wyjścia. Połączenia między poszczególnymi aktorami służą realizacji interesów wspólnych bądź partykularnych oraz stanowią szansę dla państw na zwiększenie swojego znaczenia w systemie⁴². W tym tonie powstała praca Michaela Hardta i Antonio Negriego, w której autorzy uznają, że na początku XXI w. wykształciła się nowa struktura ładu międzynarodowego, oparta o ponadnarodowe i post-imperialistyczne „figury władzy”. Te z kolei stanowią właściwość międzynarodowej legislacji opartej o porozumienia podtrzymujące potęgę mocarstw⁴³.

Koncepcję sieciowego ładu międzynarodowego w postaci geopolityki sieciowej przedstawiła Jadwiga Staniszkis. U niej jednak kissingerowska współpraca rozpatrywana jest jako konflikt stanowiący podstawę tejże współpracy. Dzięki konfliktom możliwe jest wypracowanie kategorii ramowych w dyskursie instytucjonalnym, strategicznym w kontekście bezpieczeństwa międzynarodowego⁴⁴. W takim układzie nie sprawdzają się tradycyjne kategorie stosowane do opisanie porządku międzynarodowego w postaci: imperium, hegemonii, przywództwa, „światowego policjanta”. Staniszkis proponuje kategorię „sterowania”, która silnie odnosi się do współpracy przez konflikt, ponieważ mówi o „kontrolowanej samoregulacji, z zamierzoną wielością, a nawet konfliktem możliwych w tym względzie procedur i rozwiązań”⁴⁵. Tu jednak należy uwzględnić jeszcze zjawiska transnarodowości i deterytoryzacji i w ogóle nieaplikowalność dotychczasowych kategorii poznawczych do nowego porządku światowego⁴⁶. Bezpieczeństwo międzynarodowe w tym układzie bezpośrednio wiąże się z maksymalizacją korzyści wynikających z sieciowego charakteru przepływu idei, wartości, kapitału oraz ochroną suwerenności lub utratę jej na rzecz interesu narodowego.

⁴¹ Por. J. Staniszkis, *O władzy i bezsilności*, Kraków 2006, s. 116, i n.

⁴² T. R. Aleksandrowicz, *Świat w sieci. Państwa, społeczeństwa, ludzie. W poszukiwaniu nowego paradygmatu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2014, s. 199-200.

⁴³ M. Hardt, A. Negri, *Imperium...*, op. cit., s. 30.

⁴⁴ J. Staniszkis, *O władzy...*, op. cit., s. 117.

⁴⁵ Ibidem, s. 119.

⁴⁶ K. Filipek, *Nowa geopolityka sieciowa*, „Przegląd Geopolityczny” 2011, nr 3, s. 71.

Jakość bezpieczeństwa międzynarodowego jest silnie skorelowana z istotą współczesnego ładu. Ukazane koncepcje wyraźnie wskazują, że w środowisku naukowym nie ma zgody, co do jego istoty. Środowisko bezpieczeństwa międzynarodowego a porządek światowy są silnie ze sobą skorelowane. Przede wszystkim dlatego, że wzrost aktorów państwowych po rozpadzie ZSRR zakłócił dotychczasową strukturę bezpieczeństwa i zwiększył zakres zagrożeń, co ukazują chociażby konflikty na obszarze postradzieckim. Oprócz tego stały wzrost ilościowy i jakościowy uczestników pozapaństwowych generuje niepewność systemu.

Samo bezpieczeństwo międzynarodowe wpływa na zmianę systemów i strategii bezpieczeństwa narodowego mocarstw i państw suwerennych. Dotychczasowa koncepcja dwubiegunowa o właściwościach silnie konfrontacyjnych (ostatecznie gwarantująca dość stabilną sytuację pokojową) w świecie postzimnowojennym opiera się o sieciowość, zależności i współpracę państw i aktorów pozapaństwowych. Zmieniło to kierunek orientacji bezpieczeństwa, w którym bezpieczeństwo narodowe buduje się w oparciu o środowisko bezpieczeństwa międzynarodowego⁴⁷ i zagrożenia zewnętrzne łącznie z przetasowaniami w samym porządku światowym jako jednym z determinantów strategii bezpieczeństwa państw.

Potrzebę redefiniowania ładu międzynarodowego z uwagi na wyłonienie się zjawisk postomodernistycznych w bezpieczeństwie międzynarodowym zauważył na początku XXI w. Andrzej Chodubski. Wskazał bowiem, że „w zderzeniu się istniejącego ładu z wyzwaniem współczesności uwidacznia się ścieranie praktyki [...] z ideami przyszłości”⁴⁸. Koncepcję tę przedstawił dokładniej Robert Cooper.

Idea nowego świata Coopera jest obiecująca i metodycznie przydatna. Wskazał on bowiem, że w XXI w. „nie istnieje ani nowy porządek świata [...] ani też nie istnieje nowy światowy nieład”⁴⁹. Dzieli świat na trzy strefy: bezpieczeństwa, niebezpieczeństwa i chaosu. Na to nakładają się trzy porządki: przednowoczesny, nowoczesny i ponowoczesny. Wskazał, że kissingerowska wizja świata też nie jest już adekwatna do rzeczywistości. Alternatywę hegemonia albo równowaga zastępuje koncepcją ładu międzynarodowego w postaci

⁴⁷ S. Trojan, *Świat po zimnej wojnie: zasady ewolucji współczesnego porządku międzynarodowego*, [w:] *Ład światowy w perspektywie relacji transatlantycznych*, pod red. W. Gizicki, Lublin 2014, s. 4.

⁴⁸ A. Chodubski, *Nowe wyzwania w badaniach stosunków międzynarodowych*, [w:] *Kształtowanie się nowego ładu międzynarodowego*, pod red. A. Chodubski, Gdańsk 2007, s. 16.

⁴⁹ R. Cooper, *Pęknięcie...*, op. cit., s. 73.

ponowoczesnego bezpieczeństwa. Jest to również zbitka rozwiązań: „pomiędzy nacjonalizmem a integracją, pomiędzy równowagą a otwartością”⁵⁰.

Przedstawia wizję ładu międzynarodowego opartego na chaosie, który regulowany jest przez imperium. Nie wskazuje jednak które imperium i jedynie z kontekstu wywnioskować można, że chodzi o USA. Imperium zwalczane jest przez lokalne nacjonalizmy, być może te, o których rozprawia Samuel Huntington cywilizacyjno-religijne i wykształcenie się wizji zderzenia cywilizacji⁵¹). Cooper podsumowuje, że na końcu tego mechanizmu ponowoczesnego bezpieczeństwa „znajduje się wolność jednostki, najpierw chroniona przez państwo, a później chroniona przed państwem”⁵².

Cooper wyróżnia trzy funkcjonujące współcześnie łądy międzynarodowe: przednowoczesny, nowoczesny i ponowoczesny. Pierwszy opiera się na imperializmie rozumianym w sposób tradycyjny. Ta wizja była właściwa dotychczasowym ładom: koncert mocarstw, świat postwestfalski. Nie wszystkie państwa wyszły z pojmowania świata w ten sposób. Drugi opiera się na realistycznej wizji równowagi sił. Trzeci ponowoczesny to system bezpieczeństwa oparty o otwarcie i współpracę⁵³.

W przypadku mocarstw wschodzących można wykazać, że funkcjonują one w powyższym rozumieniu w świecie nowoczesnym. Przeciwstawiają się ponowoczesnemu imperium (USA i UE), które ma charakter dobrowolny i opiera się na współpracy. Ta forma trwania obecnie imperium jest kosztowna dlatego jedynym wyjściem dla przetrwania w dłuższej perspektywie dominacji zachodu musi opierać się na zasadzie imperium kooperatywnego⁵⁴. Ład ponowoczesny oparty na takim imperium jest ekspansywny w imię bezpieczeństwa: poszerzanie granic traktuje jako budowę sieci współpracy, a wciąganie sąsiadów jako zmniejszanie ryzyka i kosztów związanych z bezpieczeństwem⁵⁵. Proponowane przez Coopera

⁵⁰ Ibidem, s. 92.

⁵¹ S. P. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Warszawa 2000.

⁵² R. Cooper, *Pęknięcie...*, op. cit., s. 92.

⁵³ Przypomina w tym miejscu wizję F. Fukuyamy o końcu historii, zgodnie z którą po pojawieniu się świata ponowoczesnego nie będzie więcej konfliktów.

⁵⁴ Ibidem, s. 94.

⁵⁵ Ibidem, s. 94.

ponowoczesne bezpieczeństwo to ponowoczesny system międzynarodowy. Właśnie w takim systemie funkcjonuje USA jako ponowoczesne imperium liberalne⁵⁶.

WNIOSKI

Powyższe badania pokazują wyraźnie paradoks ładu międzynarodowego. Ład uznawany był dotychczas za pewną właściwość o charakterze stałym. Ład cementował na lata sytuację geopolityczną w regionie i na świecie. Obecnie naukowcy zajmujący się tematyką ładu międzynarodowego zgodnie wskazują na jego charakter zmienny, ewolucyjny, co jest cechą właściwą dla aktualnego ładu międzynarodowego. W tym momencie warto zadać sobie pytanie czy aktualna sytuacja międzynarodowa jest jeszcze ładem, a jeśli tak to jakie są jego prerogatywy.

Wnioskując z przeprowadzonej analizy należy wskazać, że współczesny ład międzynarodowy jest

1. Wykres 1. Ład międzynarodowy w strukturze badań nad bezpieczeństwem

Ład międzynarodowy jest więc przedmiotem poznania wybranego obszaru środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego o charakterze czasowym, przestrzennym i specyfice mechanizmu relacyjnego, analitycznego i relacyjnego. To holistyczne podejście definicyjne pozwala na każdorazowe doprecyzowanie: czasu, miejsca, aktorów, relacji, sił, środków i ewolucyjności badanego zjawiska. Ład międzynarodowy jest elementem środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego o właściwościach dynamicznych, zmiennych w czasie i przestrzeni. Jest to przedmiot o właściwościach kategoriycznych zawierających szeroki zakres

⁵⁶ A. Colas, *Imperium*, Warszawa 2008, s. 212-234.

parametrów poznawczych, każdorazowo odmiennie akcentowanych w ramach prowadzonych badań.

Ład międzynarodowy można definiować jako względnie trwałe układy relacji między państwami oraz aktorami pozapaństwowymi, kształtujący środowisko bezpieczeństwa międzynarodowego poprzez:

- układ aktorów, zarówno państwowych, jak i pozapaństwowych oraz ich wzajemnych oddziaływań w skali globalnej;
- strukturę relacji opartą na sieci powiązań i relacji między uczestnikami stosunków międzynarodowych, gdzie państwa odgrywają kluczową rolę, ale uwzględnia się także znaczący wpływ aktorów pozapaństwowych;
- sieci powiązań charakteryzująca się rosnącym poziomem złożoności, wzajemnych zależności i hierarchicznego zróżnicowania;
- względnie trwałe układy relacji rang państw i aktorów pozapaństwowych, oddziałujących wzajemnie na siebie.

Kształtowanie się ładu międzynarodowego jest procesem podlegającym różnym transformacjom. Ważne jest zrozumienie, że ład międzynarodowy nie jest stały i jednoznaczny, ale podlega zmianom i dostosowaniom w odpowiedzi na wydarzenia globalne, zmieniające się konfiguracje potęg oraz postępujące procesy społeczno-gospodarcze.

Powyższa propozycja definicji ładu międzynarodowego pozwala na kategoryzowanie w zakresie teoretycznym i zoperacjonalizowanie do właściwych badań analitycznych. Zakłada się, że niniejszy artykuł pobudzi zainteresowanie tą dziedziną. Jednocześnie ukierunkuje na odpowiednie definiowanie ładu międzynarodowego i pozwoli na kreowanie adekwatnych badań nad bezpieczeństwem międzynarodowym w zakresie przemian we współczesnym ładzie międzynarodowym.

BIBLIOGRAFIA

REFERENCES LIST

PIŚMIENNICTWO

LITERATURE

Agnew J., *Geopolitics: Re-Visioning World Politics*, London 2003.

- Aleksandrowicz T. R., *Świat w sieci. Państwa, społeczeństwa, ludzie. W poszukiwaniu nowego paradygmatu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2014.
- Aron R., *Pokój i wojna między narodami*, Warszawa 1995.
- Bieleń S., *Ład hegemoniczny w XXI wieku*, [w:] *Tendencje i procesy rozwojowe współczesnych stosunków międzynarodowych*, pod red. M. F. Gawryckiego, Warszawa 2016.
- Bieleń S., *Nowa dynamika geopolitycznej fragmentacji porządku międzynarodowego*, [w:] *Świat wobec współczesnych wyzwań i zagrożeń*, pod red. J. Symonides, Warszawa 2010.
- Bieleń S., *Refleksje o ładzie poznawczym i ładzie faktycznym w stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Wokół teorii stosunków międzynarodowych*, pod red. W. Micha, Lublin 2012.
- Bógdał-Brzezińska A., *Ład międzynarodowy w perspektywie historycznej. Od XVIII do XX wieku - próba rekapitulacji*, [w:] *Tendencje i procesy rozwojowe współczesnych stosunków międzynarodowych*, pod red. M. F. Gawrycki, Warszawa 2016.
- Bull H., *The Anarchical Society: A Study of Order in World*, London 2012.
- Buzan B., Little R., *Systemy międzynarodowe w historii świata*, Warszawa 2011.
- Chodubski A., *Nowe wyzwania w badaniach stosunków międzynarodowych*, [w:] *Kształtowanie się nowego ładu międzynarodowego*, pod red. A. Chodubski, Gdańsk 2007.
- Colas A., *Imperium*, Warszawa 2008.
- Cooper R., *Pękanie granic. Porządek i chaos w XXI wieku*, Poznań 2005.
- Filipek K., *Nowa geopolityka sieciowa*, „Przegląd Geopolityczny” 2011, nr 3.
- Gilpin R., *War and Change in World Politics*, Cambridge, 1984.
- Haass R. N., *The Age of Nonpolarity. What Will Follow U.S. Dominance*, „Foreign Affairs” 2008, nr 3.
- Hardt M., Negri A., *Imperium*, Warszawa 2005.
- Huntington S. P., *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Warszawa 2000.
- Johnston M. T., *Europe: Global Power in the Making*, [in:] *Emerging Powers in a Comparative Perspective: The Political and Economic Rise of the BRIC Countries*, ed. V. Nadkmi, London 2012.
- Kissinger H., *Porządek światowy*, Wołowiec 2016.
- Kondrakiewicz D., *Między porządkiem a chaosem. Faza nierównowagi systemu międzynarodowego*, Lublin 2015.
- Krauthammer Ch., *The Unipolar Moment*, „Foreign Affairs” 1990/91, nr 1.
- Łoś-Nowak T., *Paradygmat realistyczny - projekcje porządku międzynarodowego*, [w:] *Porządek międzynarodowy u progu XXI wieku*, pod red. R. Kuźniar, Warszawa 2005.
- Mearsheimer J. J., *Tragizm polityki mocarstw*, Kraków 2019.
- Montbrial T. de, *Działanie i system świat*, Warszawa 2011.
- Morris I., *Dlaczego Zachód rządzi - na razie. Co schematy historyczne mówią o przyszłości*, Poznań 2015
- Nye J. S., *Konflikty międzynarodowe. Wprowadzenie do teorii i historii*, Warszawa 2009.
- Pawłuszko T., *Kategoria systemu międzynarodowego w badaniach stosunków międzynarodowych*, Toruń 2014.
- Potulski J., *Geopolityka w świecie ponowoczesnym*, Częstochowa 2010.
- Staniszki J., *O władzy i bezsilności*, Kraków 2006.

- Stolarczyk M., *Teoretyczne i praktyczne aspekty mocarstwowości we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Stosunki Polski z mocarstwami w drugiej dekadzie XXI wieku*, pod red. K. Czornik, M. Lakomy, M. Stolarczyk, Katowice 2016.
- Stryjski K. J., *Dylematy współczesnego ładu międzynarodowego*, „Interdyscyplinarne Studia Społeczne” 2016.
- Szalacha-Jarmużek J., *Instrumentarium globalnego panowania. O podmiotowych aspektach globalizacji*, Poznań 2013.
- Szyja B., *Pozimnowojenne koncepcje porządku międzynarodowego a pozycja Stanów Zjednoczonych*, [w:] *Ład światowy w perspektywie relacji transatlantycznych*, red. Wojciech Gizicki, Lublin 2014.
- Trojan S., *Świat po zimnej wojnie: zasady ewolucji współczesnego porządku międzynarodowego*, [w:] *Ład światowy w perspektywie relacji transatlantycznych*, pod red. W. Gizicki, Lublin 2014.
- Walker R. B. J., *Inside/Outside International Relations as Political Theory*, Cambridge 1993.
- Wallerstein I., *Analiza systemów-światów*, Warszawa 2007.
- Wallerstein I., Collins R., Mann M., Derluigian G., Calhoun C., *Czy kapitalizm ma przyszłość*, Warszawa 2015.
- Zachara M., *Global governance. Ład międzynarodowy po zakończeniu stulecia Ameryki*, Kraków 2012.
- Zięba R., *Bezpieczeństwo europejskie w zmieniającym się ładzie międzynarodowym*, [w:] *Tendencje i procesy rozwojowe współczesnych stosunków międzynarodowych*, pod red. M. F. Gawrycki, Warszawa 2006.
-

Copyright (c) 2023 Piotr LEWANDOWSKI

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License.